

DE MANTELZORG VAN DE TOEKOMST

Prof. Dr. Anja Declercq

Door de vergrijzing zal een toenemend aantal hoogbejaarde mensen in de komende decennia zorg nodig hebben. Zorg die de overheid steeds meer zoekt in de naaste omgeving bij partner, kind, goede vriend of buur, omdat omdat men bang is dat de formele zorg een gat in de begroting zal slaan en de vraag niet zal kunnen volgen. Maar is die nadruk op mantelzorg wel realistisch gezien de veranderende maatschappij? Zullen er wel voldoende mensen (bereid) zijn om die zorg op te nemen?

Heel wat evoluties, zoals veranderingen in relaties, in gezinnen en op de arbeidsmarkt, zorgen ervoor dat zowel mantelzorgers als de maatschappij voor uitdagingen worden gesteld. Om een antwoord te vinden op die uitdagingen is een totaalbeleid nodig dat de bevoegdheden van één minister overstijgt en dat inpikt op verschillende aspecten van het leven: werken, zorgen, professionele ondersteuning en pensioenen. Waarom stimuleert de overheid niet dat mensen hun arbeidsduur geleidelijk afbouwen en de vrij gekomen tijd spenderen aan mantelzorg, bijvoorbeeld door die mantelzorgtijd mee te laten tellen voor de pensioenberekening? Waarom leggen de zorgprofessionals niet (nog) meer nadruk op het ondersteunen van de mantelzorger? Waarom nemen we zelf geen zorg op voor die alleenstaande oudere in onze straat? De zorg voor ouderen is uiteindelijk een verantwoordelijkheid van iedereen, niet alleen van de naaste familieleden, van formele zorgorganisaties of van de overheid.

De kaart van zelfzorg en mantelzorg

Heel wat ouderen krijgen thuis zorg. Dat geldt ook voor mensen met ernstige problemen zoals dementie, van wie naar schatting 70% thuis verblijft. Ook de overheid trekt de kaart van de thuiszorg. In het Vlaamse Ouderenbeleidsplan 2010-2014 en het Woonzorgdecreet worden zelfzorg en mantelzorg sterk benadrukt. In het Dementieplan Vlaanderen wordt dit nogmaals krachtig herhaald. De beleidskeuze is dus zeer duidelijk: eerst zelfzorg, dan mantelzorg en pas daarna professionele zorg. Ouderen verkiezen meestal ook zelf om thuis te blijven en de overstap naar residentiële zorg zo lang mogelijk uit te stellen.

Demografie en vraag & aanbod

Men kan zich afvragen of de Vlaamse beleidskeuze om in te zetten op zelfzorg en mantelzorg haalbaar is en blijft. Er is immers heel wat onzekerheid over de toekomst van de informele zorg. Demografische projecties waarschuwen voor een krimpende pool van potentiële informele zorgverleners de komende decennia. Daarnaast woont een toenemend aantal mensen alleen, ook 65-plussers. Ouderen zijn niet enkel vaker verweduwd of gescheiden, ze wonen ook minder dan vroeger samen met één of meerdere kinderen. Het inwonen bij een zoon of dochter is zeldzaam geworden. Daarnaast spreekt men over gezinsverdunding en het feit dat de ouderen van de toekomst minder kinderen zullen hebben op wie ze een beroep kunnen doen. Ten slotte veranderden in de laatste decennia de patronen van huwen, samenwonen en kinderen krijgen. Uit cijfers van de FOD Economie blijkt dat het aantal ouderen dat uit de echt scheidt de laatste jaren toeneemt, en wellicht nog verder zal toenemen. Onderzoek wijst uit dat gescheiden ouders op latere leeftijd minder steun krijgen van hun kinderen, vooral vaders die meer uit het zicht verdwenen.

Naast demografische evoluties zijn er ook economische projecties met betrekking tot de toekomst van de informele zorg. Bij die projecties kijkt men ofwel naar de vraag, ofwel naar het aanbod. Dat de vraag zal stijgen, daar is weinig twijfel over. Maar hoe zal het aanbod evolueren? Zijn er nu al geen mensen die informele zorg nodig hebben en wensen, maar er geen krijgen? En er zijn ook heel wat informele zorgverleners die overvraagd en overbelast zijn.

Mantelzorg niet gratis

Vaak wordt door het beleid voor mantelzorg gekozen omwille van de lagere kost voor de gemeenschap. Mantelzorg is echter niet gratis, noch voor de mantelzorger zelf, noch voor de maatschappij. Veel mantelzorgers gaan minder werken, verlaten eerder de arbeidsmarkt, verminderen of stoppen met vrijwilligerswerk en hebben bijkomende uitgaven zoals vervoersonkosten. Voor de maatschappij gaan bijvoorbeeld belastingsbijdragen op loon dat niet langer wordt verdiend verloren, net zoals sociale zekerheidsbijdragen. Ook het verlies van ervaren arbeidskrachten vertegenwoordigt een maatschappelijke kost. Daarnaast moeten ook de gezondheidskosten van overbelaste mantelzorgers in beeld worden gebracht.

Bereidheid en beschikbaarheid mantelzorger

Men moet overigens niet enkel kijken naar de aantallen mensen die beschikbaar zijn, maar ook over de maatschappelijke context waarbinnen die mensen moeten functioneren. Dit impliceert dat men ook rekening moet houden met heel wat andere factoren aan de aanbodzijde, zoals eventuele veranderingen in de bereidheid van mannen en vrouwen om informele zorg te verlenen, de te verwachten verhoging van de pensioenleeftijd, de individualisering en wellicht ook veranderingen in de tewerkstellingspatronen, de woongewoontes en de gezinssituatie van die kinderen. Ook aan de vraagzijde blijft niet alles zoals het was: ouderen willen hun kinderen niet altijd belasten met hun zorgvraag en verkiezen soms te betalen voor hun zorg. De lijst is niet exhaustief en veel van de genoemde factoren kunnen veel moeilijker of niet voorspeld en becijferd worden dan demografische of economische factoren.

Relatie met formele zorg

Mantelzorg geven en mantelzorger zijn, is een dynamisch proces waarbinnen determinanten kunnen veranderen. In ieder geval wordt de mate waarin men beroep doet op informele of mantelzorg beïnvloed door het zorgsysteem: in welke mate en waarvoor is formele zorg beschikbaar? Wanneer je op de wachtlijst terecht komt voor gezinszorg of verpleegkundige hulp, zal je wellicht vaker een beroep moeten doen op vrienden en familie. Als formele zorg duur is, maakt een persoon met een gemiddeld pensioen er minder gebruik van. Ons welzijns- en gezondheidssysteem behandelt mantelzorgers ook nog steeds niet als volwaardige partners. Hoewel er wel inspanningen zijn geleverd, is het anno 2013 nog steeds zo dat de stem van de mantelzorgers als drukkingsgroep en belangenorganisatie maar beperkt aan bod komt, zeker in verhouding met de economische waarde die zij vertegenwoordigen. Daarnaast zorgen de structuur van onze zorg, de schotten tussen sectoren en de fragmentering binnen een sector er ook voor dat formele zorg vaak vervangend wordt, in plaats van aanvullend. De mantelzorger die niet goed op voorhand kan inschatten wanneer hij wel of niet zorg zal kunnen geven, kan om allerlei – voor de organisaties vaak valabele – redenen alleen kiezen om altijd formele hulp te krijgen of nooit. En dat is een gemiste kans. Kwaliteitsvolle thuiszorg vertrekt immers van wat er al aanwezig is bij de cliënt, steunt wat er is en vult aan waar nodig. Professionals moeten niet alleen zorg verlenen, zij moeten ook de mantelzorger ondersteunen. In het beste geval doen zij hun taken in samenwerking en samenspraak met het informele netwerk rond hun cliënt.

Verantwoordelijkheid van wie?

Maar laat ons als samenleving ook zoeken naar nieuwe vormen van mantelzorg. We zouden immers bijna gaan denken dat het ondersteunen van mantelzorg louter een verantwoordelijkheid van de overheid is. En dat is het niet. Vermaatschappelijking van de zorg is een verantwoordelijkheid van ons allemaal. Wat belet ons bijvoorbeeld om ondersteuning te geven aan die alleenstaande buur, wiens kinderen ver weg wonen of die geen kinderen heeft? Waarom stimuleert de overheid niet dat mensen hun arbeidsduur geleidelijk afbouwen en de vrij gekomen tijd spenderen aan mantelzorg, bijvoorbeeld door die mantelzorgtijd mee te laten tellen voor de pensioenberekening? Nu werken de meeste mensen voltijds tot aan hun pensioen, waarna ze voltijds op pensioen gaan. Kan dit niet anders?

‘De’ mantelzorger bestaat niet

Kortom: er zijn dus wel degelijk oplossingen voor het spanningsveld tussen vergrijzing en mantelzorg. Alleen zijn de oplossingen geen van alle zaligmakend. De meeste zijn eerder pistes die voor bepaalde subgroepen of voor deelproblemen een oplossing kunnen bieden, bijvoorbeeld voor de combinatie van werken en mantelzorg. Maar als

één ding duidelijk is, dan is het toch wel dat 'de' mantelzorg niet bestaat en dat heel wat evoluties en aspecten van de sociale context een rol spelen.

Britse 'National Carers Strategy'

Om op alle uitdagingen een antwoord te vinden is dan ook een totaalbeleid nodig dat de bevoegdheden van één minister overstijgt en dat inpikt op verschillende aspecten van het leven: werken, zorgen, professionele ondersteuning en pensioenen. Uiteindelijk moet het beleid keuzes durven maken en moeten wij allemaal onze verantwoordelijkheid opnemen. De zorg voor ouderen is een verantwoordelijkheid van iedereen, niet alleen van de naaste familieleden of van de overheid. En misschien kan er ook inspiratie worden gezocht in het buitenland. De Britse 'National Carers Strategy' stelt dat tegen 2018 alle mantelzorgers erkend en ondersteund moeten worden als een expert en partner in de zorg, een leven buiten de zorg moeten kunnen leiden, zich mentaal en fysiek goed moeten voelen en niet financieel achtergesteld mogen zijn. In welke mate dit effectief gerealiseerd zal zijn tegen 2018 blijft uiteraard maar de vraag, maar een dergelijke strategie maakt op zijn minst bewust en leidt hopelijk ook tot concrete acties.

Bio

Anja Declercq studeerde toegepaste economie en sociologie. Ze werkt aan de KU Leuven, waar ze hoofd is van de cel Ouderenzorgonderzoek van Lucas en hoofddocent aan de Faculteit Sociale Wetenschappen.

Leestips

Declercq, A. (2013). Vergrijzing en mantelzorg. Op weg naar een rampscenario?. Alert, 39(2) (nog te verschijnen)
Declercq, A. (2012). Oude vragen over zorg voor ouderen: zijn er nieuwe antwoorden? In: Hermans K., van den Bosch D. (Eds.), Zorg voor welzijn. Oude vragen en nieuwe antwoorden. Leuven/Den Haag: Acco, 67-82.